

УДК 378:94(477)''192''

*О. В. Хлопова***ТРИ ЕПОХИ В ІСТОРІЇ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ
(XIX – 20-ті роки XX століття)****Резюме**

В работе проведено сравнительное исследование развития украинского высшего образования на изломе двух веков – в период национально-освободительной борьбы и во время становления советской власти. Проанализированы причины появления разных направлений развития высшего образования на украинской территории в сложный исторический период, когда политические силы изменялись чрезвычайно быстро, что приводило к трансформации образовательных стратегий. Значительное внимание уделено изучению эволюционной составляющей образовательных процессов на территории Украины, их особенностей во время царского периода, периода 1917–1920 гг., и в начале установления советской власти. Приведен сравнительный анализ образовательного развития на территории современной Украины до и после революционных событий в 1917 г., освещена зависимость тенденций высшего образования от индивидуальных подходов руководящих должностных лиц.

Summary

The paper deals with a comparative study of the development of Ukrainian education at the turn of the 19th century, and then during the national liberation struggle and during the establishment of Soviets, which is relevant for the construction of educational policy today. Also the causes of certain areas of higher education in the Ukrainian territory are given analyses to. Much attention is paid to the study of evolutionary component of educational processes in Ukraine, their characteristics during the royal period, during 1917-1920, and the early Soviet era. The comparative analysis of educational development on the territory of modern Ukraine before and after the revolutionary events of 1917 are considered, the dependence trends of higher education on the control officials' individual approach is touched upon.

Ключові слова: Директорія, розвиток вищої школи, Тимчасовий уряд, Українська Центральна Рада, Українська Держава.

Актуальність дослідження полягає в тому, що надзвичайно велике значення для творення сучасної моделі української освітньої системи й сучасної освітньої політики має засвоєння історичного досвіду розвитку освіти на наших землях упродовж усього історичного процесу й особливо, досвіду кінця XIX – початку XX ст. Щоб нинішня освітня модель відбулася як найбільш досконала й доцільна для нинішнього періоду розвитку українського суспільства, необхідно досконалим знати попередню систему освіти, її позитивні і негативні сторони.

Стан вищої освіти України в кінці XIX – на початку XX ст. глибоко досліджено в сучасній історіографії такими науковцями як: М. В. Богуславський, Р. Я. Пиріг, Ю. С. Борисов, В. М. Даниленко, О. М. Завальнюк та ін.

Відомо, що до революційних перетворень 1917 р. система вищої освіти носила багатокладний характер, що відобразив складність і суперечливість економічного, соціального й духовного життя суспільства кінця XIX – початку XX століть [9]. Початок XIX ст. ознаменувався реформуванням вищої школи Російської імперії, втіленням у життя освітніх нововведень, створенням низки університетів по всій країні.

У той час царський уряд часто вдавався до суворої реакції на будь-які активні дії студентства. Реакційна політика царату з особливою гостротою проявлялася в питаннях підготовки спеціалістів вищої кваліфікації. Так, вищу освіту в Україні мали лише 0,12% населення. У більшості великих міст і губернських центрів не існувало жодного вищого закладу. Такі заклади були лише в чотирьох великих містах: Києві, Харкові, Одесі, Катеринославі [6]. На початку 1917 р. В Україні функціонувало 19 ВНЗ, з них у Харкові – 6.

Іншим серйозним недоліком було те, що країна не мала єдиної системи народної освіти. Різні типи навчальних закладів були слабо пов'язані один з одним. Спеціалізація більшості вищих і середніх навчальних закладів також не була достатньо чіткою [2].

Соціальний склад студентства України в дореволюційні часи формувался переважно з представників так званих «нетрудових» елементів і службовців. За даними перепису студентства Харкова в 1909 р. представники дворянства, духовенства, почесних громадян

складали 42,3%, службовців – 31,8%, селян – 5,5%, робітників і ремісників – 5,3% [4].

З метою позитивних змін у розвитку вищої освіти на всій території Російської імперії наприкінці 20-х – 50-х років XIX ст. було проведено консервативну контрреформу системи освіти. Вся політика самодержавства в галузі народної освіти в другій половині XIX ст. була спрямована на пошук його оптимального варіанта, тобто гарантувала можливість модернізації країни при збереженні стабільності держави. Однак даний сталий розвиток ускладнювався радикальними політичними діями в 1870–1880-ті роки, розвитком крайніх ідей і переконань.

Після подій лютого 1917 р. на деякий час процес реформування системи освіти, розпочатий за царя, був загальмований. Але формування нового змісту загальної середньої освіти було продовжено вже навесні 1917 р. у діяльності Державного комітету з народної освіти при Міністерстві народної освіти Тимчасового уряду [1]. Тимчасовий уряд зовні проявляв у галузі освіти активну діяльність. Комітет і Міністерство освіти висловилися за автономію ВНЗ, обговорили умови прийому до навчальних закладів, ухвалили рішення про відкриття нових ВНЗ [2].

Цікаво зазначити, що Тимчасовий уряд проводив досить ліберальну політику відносно України. Так у Петрограді вийшов наказ міністра освіти, в якому йшлося про введення в учительських семінаріях і інститутах України таких дисциплін, як українська мова й література, історія і географія України, та заснування в вищих навчальних закладах кафедр української мови, літератури, історії і права [5].

Після формального правління Тимчасового уряду на українських територіях почалась епоха національно-визвольної боротьби, яка породила численні трансформації у вітчизняній вищій освіті.

Розвиток української освіти в роки національно-демократичної революції (1917–1920) – невід’ємна частина вітчизняного державотворення, складова національного культурного відродження в один із найбільш визначальних і суперечливих періодів історії України XX ст.

Першою розпочала шлях політичних змін Українська Центральна Рада, яка проводила досить активну націотворчу політику.

Уряд Центральної ради розпочав відкриття українських кафедр у ВНЗ на всій території України. Цікаво, що українознавчі виклади були запроваджені досить швидко лише в Харківському університеті, але тільки завдяки тому, що ініціаторами справи виявилися самі викладачі. 18 червня 1917 р. Міністерство освіти Тимчасового уряду дві нові кафедри при Харківському університеті затвердило [6].

За Центральної Ради також були відкриті народні університети в Миколаєві, Харкові, Одесі та було дозволене створення національних університетів у Кам'янці-Подільському та Умані. Були засновані кафедри української мови в Харківському й Одеському університетах («класичні») та чотири українознавчі кафедри – мови, літератури, історії та права – в університеті св. Володимира [8].

Але на шляху розбудови вищої освіти було багато проблем. Чи не головною перешкодою на шляху розбудови української національної освіти залишався гострий дефіцит освітянських кадрів, особливо ідейно-налаштованих професійно-придатних кваліфіковано здійснювати українізацію вищої школи.

Перед українською владою постало завдання не лише перебудови вищої школи на національних засадах, а її збереження як такої. Це обумовлювалося рядом обставин, у тому числі й тим, що, за оцінкою Д. Дорошенка, наука у вищих школах з вибухом революції прийшла «в повний розстрій»: студентство кинулося у вир революції, в той час як багато вчених, викладачів ВНЗ виїхали за кордон [5].

Наступна політична сила, що перебували при владі, діяла на чолі з гетьманом Павлом Скоропадським.

Тогочасний віце-прем'єр і міністр освіти М. Василенко так характеризував політику гетьмана: «Ні про яку насильницьку українізацію не може бути й мови. Я за своїми переконаннями абсолютно далекий від насильницьких методів у сфері культури». На думку Р. Я. Пирога, такий підхід виявився досить продуктивним у реалізації культурно-освітньої політики гетьманату [7].

За гетьманату керівництво взяло курс на розширення національної університетської освіти й відкриття нових університетів у всіх регіонах країни. На додаток намічалось також значне поліпшення науково-педагогічної роботи діючих ВНЗ, розширення будівництва мережі

різнопрофільних інститутів, посилення фінансування вищої освіти [8]. Складний процес українізації отримав досить розлогу нормативно-правову базу.

Однією з найвизначніших подій періоду гетьманату стала ухвала Ради міністрів 14 листопада 1918 р. про заснування Української Академії наук. Було затверджено статут, штати й виділено асигнування на її утримання в поточному році в сумі 869 тис.крб. [8].

Менш як за річний період в Українській Державі, за підрахунками Д. Ф. Розовика, було утворено 35 вищих навчальних закладів (до революції їх було 27 [8], за іншими даними – 19 [6]).

Прихід до влади Директорії знаменував посилення національних пріоритетів у освітній політиці. Новий уряд усвідомлював, що його попередниками була напрацьована значна законодавча база, яка у своїй основі відповідала освітній концепції Директорії. Це стосувалося як мовних проблем, так і українознавчого спрямування освіти в цілому. Тож головна увага зосереджувалась на тому, щоб закони й розпорядження втілювали в життя.

За часів Директорії розроблялися масштабні проекти українізації вищої школи. Насамперед це стосувалося питання українізації російських університетів. Докорінної перебудови зазнало управління освітою, в якому міцно закріпилися принципи децентралізму та демократизму. Активно взялися за справу інтелектуального відродження в революційних умовах різні громадські організації. Урядам доводилося прислухатися до ініціативи мас, а в деяких випадках громадянство брало справу становлення української вищої школи в свої руки, оскільки офіційна влада не могла рухати її вперед [3].

Можна сказати, що паралельно з усіма вищезазначеними політичними силами на Україні діяла й радянська влада, яка також намагалася реформувати існуючу концепцію вищої освіти.

Радянські реформи затверджували демократичний принцип єдиної школи, безкоштовної, доступної всьому молодому поколінню, незалежно від соціального статусу, майнового стану та національності. Школа була проголошена світською, незалежною від церкви; рідна мова кожного народу повинна була стати основою для освіти

у всіх типах загальноосвітніх шкіл. Запроваджувалося спільне навчання осіб обох статей [1].

Незважаючи на концепцію єдності в політичному розвитку під керівництвом рад, у 1920 р. в Україні чітко визначились власні, альтернативні офіційним російським, концепція та модель освіти, які були сформульовані в документах Наркомосу і виступах його керівників.

Ці концепція та модель передбачали, по-перше, максимальне наближення освіти до потреб економіки, що було цілком доцільно в умовах господарської розрухи. По-друге, принцип суто загальноосвітньої підготовки відкидався, оскільки він не готував людину до життя, і замінювався принципом спеціальної (професійної) спрямованості освіти. По-третє, пропонувалось раннє поєднання спеціальної (професійної) і загальної освіти, починаючи з 15-річного віку.

В українській моделі освіти була низка переваг. В умовах перехідного періоду й господарської розрухи фактор ранньої професіоналізації набував важливого значення, а наявність паралельної гілки освіти (чотирирічка – школа учнівства – вечірній робітничий технікум) давала змогу без відриву від виробництва набути кваліфікацію майстра та інженера, що в умовах масового безробіття було принципово важливим.

У той же час, на початку 20-х років, українська система освіти мала певні недоліки, до яких слід віднести: низький рівень загальноосвітньої підготовки в школах учнівства й професійних школах, що призводило до відриву середньої школи від вищої, слабкий рівень теоретичної підготовки у вищих навчальних закладах та інші [4].

На думку В. В. Липинського, українська концепція та модель освіти, розроблені Г. Ф. Гриньком, і вдосконалені практичною роботою протягом 20-х років, були оптимально прагматичними, наближеними до потреб економіки й реалій життя і вдало поєднували загальну й спеціальну (професійну) освіту.

Слід зазначити, що українська радянська модель вищої освіти відрізнялася від російської моделі, що викликало численні суперечності між керівництвом освіти. Але її прогресивність здається безперечною.

Отже, проаналізувавши вищезазначені напрямки, можна зробити висновок, що в часи Української національної революції спостерігалися досить різні підходи до розвитку освіти в Україні. Перший підхід був розроблений українськими громадськими й політичними діячами, педагогами, які вважали, що в Україні має врешті постати національна система освіти.

Національна система освіти, яка народжувалась і прагнула утвердитись на території України, в перші роки революції вступила в протиріччя з існуючою довгий час російською імперською освітньою системою.

У період 1917–1920 рр. окреслився і інший підхід щодо розвитку освітньої галузі в Україні. Його розробляли українські радянські діячі, які сприйняли більшовицькі ідеї розбудови нової школи та намагалися їх пристосувати до місцевих умов. Вони прагнули довести переваги своєї системи порівняно з російською імперською, поєднуючи до певної міри інтернаціональний і національний чинники. Серед фахівців, що підтримували цей напрям був В. Затонський, пізніше – Г. Гринько, Я. Ряпо, О. Шумський, М. Скрипник та інші.

Третій підхід був представлений проектами нової школи, які розробляли в радянській Росії і прагнули до поширення на всіх теренах колишньої Російської імперії. Серед творців даного підходу були А. Луначарський, Н. Крупська, В. Ленін. Цей підхід до розбудови нової школи відзначався ігноруванням національних особливостей розвитку шкільництва, натомість пропонувався суто ідеологічний зміст освітньо-виховної системи. Але при цьому акцент робився на доступності й демократизації освіти.

Список літератури

1. Богуславский М. В. Реформы российского образования XIX–XX вв. как глобальный проект / М. В. Богуславский // *Вопр. образования.* – 2006. – № 3. – С. 5–22.
2. Борисов Ю. С. Развитие сети вузов и техникумов в СССР в 1917–1920 годах : сб. статей к 70-летию д-ра ист.наук, проф. Э.Б. Генкиной / Ю. С. Борисов. – М. : Наука, 1972. – С. 181–198.
3. Даниленко В. М. Освіта України в роки національно-демократичної

революції (1917–1920): з хроніки подій / В. М. Даниленко, О. М. Завальнюк, Ю. В. Телячий. – Кам'янець-Подільський : Абетка-НОВА, 2005. – 264 с.

4. Липинський В. В. Становлення і розвиток нової системи освіти в УСРР у 20-ті роки / В. В. Липинський. – Донецьк : Рекл.-вид. агенція при ДонДТУ, 2000. – 247 с.

5. Марчук М. Освітні процеси в Україні в період національно-культурного відродження 1917–1920-х років / М. Марчук. – Коломия : Вік, 2002. – 60 с.

6. Передерій І. Г. Розбудова національної системи освіти в Україні за доби Центральної Ради: історичний аспект / І. Г. Передерій. – Полтава : Вид-во ПолтНТУ, 2009. – 160 с.

7. Пиріг Р. Я. Українська гетьманська держава 1918 року. Історичні нариси / Р. Я. Пиріг. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2011. – 336 с.

8. Розовик Д. Ф. Культурне будівництво в Україні у 1917–1920 роках / Д. Ф. Розовик. – К. : Аквілон-Плюс, 2011. – 544 с.

9. Удовицкая Т. А. Возникновение высшего частного образования в Украине: первое приближение к проблеме / Т. А. Удовицкая // Ученые записки ХГУ «НУА». Т. 5 / гл. ред. В. И. Астахова. – Харьков : Око, 1999. – С. 190–198.